

МАЪРИФАТ – ИНСОН ТАРБИЯСИНИНГ АСОСИЙ ОМИЛЛАРИДАН БИРИ

Қамбаров Абдумутал Аҳаджонови

Фаргона давлат университети Фалсафа ва миллий ғоя

кафедраси профессори,

фалсафа фанлари доктори (DSc)

UDK: 396(575.1)

<https://orcid.org/0009-0007-4844-1102>

Аннотация: Мазкур мақолада маърифат – баркамол инсон тарбиясида асосий омиллардан бири сифатида эътироф этилади. Шунингдек, маърифат – баркамол инсонни тарбиялашда ижтимоий муҳит, таълим-тарбия, соғлом турмуш тарзи ҳам муҳим аҳамият касб этиши таҳлил қилинади. Шу билан бирга, баркамол авлод тарбияси масаласи ҳар бир ижтимоий жараёнда жиддий мазмун касб этиши ва унга маънавий-ахлоқий ва аксиологик (кадриятлар назарияси) жиҳатдан ёндашишни тақозо этишининг ўзига хос жиҳатлари кўрсатиб берилди.

Калит сўзлар: илм-маърифат, таълим-тарбия, миллий урф-одат, интеллектуал (ақлий) салоҳият, маънавий-ахлоқий кадриятлар, одоб-ахлоқ.

Аннотация: В данной статье просвещение признается одним из главных факторов воспитания всесторонне развитой личности. Также анализируется, что социальная среда, образование и здоровый образ жизни имеют важное значение в воспитании просвещения - всесторонне развитой личности. При этом показаны конкретные аспекты того, что вопрос воспитания зрелого поколения приобретает серьезное значение в каждом социальном процессе и требует духовно-этического и аксиологического (теории ценностей) подхода к нему.

Ключевые слова: знания, образование, национальная традиция, интеллектуальный (умственный) потенциал, духовно-нравственные ценности, манеры.

Annotation: This article recognizes education as one of the main factors in the development of a well-rounded personality. It is also analyzed that social environment, education and healthy lifestyle are of great

importance in the development of enlightenment - a comprehensively developed personality. At the same time, specific aspects are shown that the issue of raising a mature generation is of serious importance in every social process and requires a spiritual-ethical and axiological (theory of values) approach to it.

Key words: knowledge, education, national tradition, intellectual (mental) potential, spiritual and moral values, manners.

КИРИШ (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Маърифатли инсон – миллат кадрини ва уларнинг кадриятларини ҳурмат қилиши, мамлакатни мустаҳкамлаш учун бор куч-ғайратини сафарбар этиши, мамлакатни обрў-эътиборини, шаънини ҳимоя қилиши, жаҳон ҳамжамиятида муносиб ўрин эгаллаши учун фидойилик билан меҳнат қиладиган кишилардир. Шунинг учун ҳам маърифат – баркамол инсонни тарбиясида асосий омиллардан бири сифатида эътироф этилади. Шунингдек, маърифат – баркамол инсонни тарбиялашда ижтимоий муҳит, таълим-тарбия, соғлом турмуш тарзи ҳам муҳим аҳамият касб этади. Зеро, “Тарбия ҳар қандай жамият ва ҳар қандай мамлакат ҳаётида ҳал қилувчи аҳамият касб этади”[1,4].

МУҲОКАМА (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Жамиятимиз ҳаётида рўй бераётган ижтимоий-сиёсий ва маданий ўзгаришлардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, истиқлол йилларида вояга етган ёшлар ижтимоий ҳаётнинг турли соҳаларида ўз билими, зехни, эътиқоди, салоҳиятини намоён қилиб илм-фан, қишлоқ хўжалик, саноат, спорт, маданият ва санъат соҳаларида жаҳон миқёсида

ўтаётган олимпиада, фестиваль, кўрик танловларда ғолибликни кўлга киритаётганликларини алоҳида таъкидлаш мумкин. Баркамол авлод тарбияси XXI асрнинг мазмун ва характерли хусусиятлари билан бевосита стратегик вазибалар билан боғлиқ.

Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти Ислон Каримов таъкидлаганларидек, - мустақиллик йилларида юртимизда соғлом ва баркамол авлодни вояга етказиш йўлида амалга оширган улкан, том маънода тарихий ишларимиз бугунги кунда мамлакатимизни жадал тараққий топтириш, бошқалар ҳавас қиладиган юксак марраларга эришишда ҳал қилувчи омилга айланмоқда[2,243].

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, Ўзбекистонда баркамол инсон тарбияси масаласида истиклол йилларида ўзига хос миллий модел яратилди. Бу моделнинг умуминсоний ва миллий жиҳатлари “Баркамол авлод йили”дан бошлаб мазмун ва технологик жиҳатдан янада бойитиб, такомиллаштирилиб борилмоқда. Масала баркамол авлодни тарбиялаш устида борар экан, шахс тушунчасининг айрим фалсафий-социологик томонлари тўғрисида тўхталиш мақсадга мувофиқ.

Шахс тушунчасини ижтимоий-фалсафий моҳиятини таҳлил қилиш орқали, инсонни баркамоллик томон ривожланишининг энг муҳим хусусиятлари очиб берилади, яъни одам, инсон, индивид шахс сифатида шаклланиш асосидагина комиллик сари интилади. Шахс жамиятда онгли, мустақил фаолият кўрсата оладиган, ўзининг дунёқараши ва ҳаётий кўникмаларига эга бўлган, оила, жамият, давлат, умуман ижтимоий муҳитга нисбатан ўз муносабати ва қарашларига эга бўлган одам шахс ҳисобланади. Инсон шахс сифатида узок онтогонистик жараёнда шаклланади ва унга биологик, психофизиологик ҳамда ижтимоий омиллар ўзаро уйғунлашиб кетади. Шахс ижтимоий тараққиётнинг маҳсули ва ижодкори ҳамдир.

Шахснинг ижтимоий-маънавий ҳамда ахлоқий сифатлари уни фикр ва

мақсадларининг мазмунини, ижтимоий хатти-ҳаракатларини, жисмоний ва амалий фаолиятининг хусусиятларини кўрсатиб туради. Инсон шахс мартабасига эришган босқичдан бошлаб барча жиҳатларда баркамоллик томон ривожлана бошлайди.

Баркамол авлод тарбияси масаласи ҳар бир ижтимоий жараёнда жиддий мазмун касб этиб, бугунги кунда мазкур масалага маънавий-ахлоқий ва аксиологик (кадриятлар назарияси) жиҳатдан ёндашишни тақозо этади. Чунки, маънавий-ахлоқий ва аксиологик ёндашув шахсни жамият эҳтиёжлари ва талабларига мос равишда маънавий қарашлар, ахлоқий қондалар ва миллий кадриятлар руҳида тарбиялашни амалга оширади. Бу жараёнлар мамлакатимизда изчил йўлга қўйилган бўлса-да, бу масалада ҳали ечимини қутаётган муайян муаммолар бор. Жумладан: 1) кишиларда маънавий-ахлоқий ва аксиологик тушунчаларни ўзлаштириш жараёни қийин кечаётгани; 2) уларда маънавий-ахлоқий ва аксиологик омилларга нисбатан амал қилиши етарли даража бўлмаётганлиги; 3) ўз маънавий-ахлоқий ва аксиологик кўникмаларини муайян даражада баҳолай олмаётганликлариде кўриниб қолмоқда.

Бу муаммоларни фалсафий-социологик жиҳатдан таҳлил қилиш ва уларнинг ечимларини топиш бугунги кунда долзарб масалалардан бири бўлиб турибди. Фалсафий таҳлил баркамол авлод тарбиясини моҳиятини, социологик таҳлил уни амалий йўналишларини аниқлашга хизмат қиладди. Бизнинг назаримизда баркамол инсонни тарбиялашда лозим бўлган маънавий-ахлоқий ва аксиологик кадриятларнинг асосий таркибини белгилаб олишимиз керак. Шунингдек, белгилаб олинган кадриятларни инсон онгига сингдиришнинг қулай ва замонавий технологияларини ишлаб чиқиш, шу билан бирга “...фарзандларимизнинг маънавий оламини юксалтириш, уларни миллий ва умуминсоний кадриятлар руҳида тарбиялаш”[2,267] масаласи ҳамон долзарб бўлиб турибди.

Баркамол инсонни тарбиялашда

маънавий-ахлоқий, ҳуқуқий маданият, Ватанга муҳаббат, содиқлик хислатлари муҳим аҳамиятга эга. Демак, “Тарбия бир нарсани бир ҳолдан иккинчи ҳолга ўтказиб, батамомлилик нуқтасига етказишдир. Тарбиянинг маъноларидан бири, инсонни диний, фикрий ва ахлоқий қувватларини уйғунлик ҳамда мувозанат ила ўстиришдир”[3,339].

Албатта юқорида санаб ўтилган маънавий-ахлоқий, диний ва аксиологик кадрятлар баркамол инсонни тарбиялашда муҳим омиллар деб кўрсатилса-да, бу билан чекланиб қолмасдан тарбия масалаларини тўлдирувчи кадрятларга ҳам диққатимизни қаратишимиз керак бўлади. Жумладан, жаҳон фалсафаси тарихида назар ташланса, ахлоқий масалалар “фано” ва “бақо” тушунчалари доирасида ўз ечими топган бўлса, мазкур масалалар баркамол инсонни тарбиялаш ҳамда жамият тараққиётида уларнинг ҳар томонлама иштирокини таъминлаш, соғлом турмуш тарзини ифода этиш билан намоён бўлади. Шарқ фалсафаси ва Ислом таълимотида баркамол авлоднинг таълим-тарбияси, унинг одоб-ахлоқи ҳақида жуда кўп қимматли маслаҳатлар, фикр-мулоҳазалар мавжуд. Муқаддас Қуръони Карим ва Ҳадими Шариф баркамол авлоднинг маънавий камолоти учун бекиёс манба эканлиги ҳаммамизга маълум.

Халқ саломатлигини яхшилаш табиий муҳит билан бир қаторда ижтимоий муҳит ҳолати чамбарчас боғлиқдир. Демак инсон соғлиғи давлат мулки бўлиб, оқилона яшашнинг янги йўналиши ҳисобланади. Шунинг учун ҳам инсон биоижтимоий саломатлигини сақлаш йўли орқали ижтимоий муҳит ҳолатини мўтадил сақлашга интилиш – давлат аҳамиятига молик вазифалардан биридир. Демак шу маънода соғлом турмуш тарзининг асосий мақсади – баркамол инсонни тарбиялашдан иборат. Дарҳақиқат, келажагимиз пойдевори бўлган ёшларни баркамол инсон қилиб тарбиялашда, соғлом ижтимоий-маънавий ва ахлоқий муҳитни яратишда, Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Ислом Каримов

таъкидлаганларидек, - “Мамлакатимизда соғлом ва баркамол авлодни вояга етказишнинг энг муҳим шарти бўлган таълим-тарбия масаласи...”[2,249] юқорида айтиб ўтганимиздек, бугунги куннинг устувор долзарб вазифаси деб ҳисоблаймиз.

Баркамол инсон ва шахс тўғрисида Алишер Навоий яратган таълимот ҳам юксак тарбиявий-маърифий аҳамиятга эга. Алишер Навоий ўзининг “Насоим ул-Муҳаббат” асарининг сўзбошисида баркамол инсон сифатларини санаб ўтадики улар тасаввуф илмини, айниқса накшбандия тариқатини ўзида мужассамлаштирган. Шунинг таъкидлаш лозимки, Навоий шеърини ва таълимотида тасаввуфий қарашлар янада аниқ ва равшан баён этилган. Баркамол инсонни илоҳий, илмий, касбий, маънавий-ахлоқий хусусиятлари қуйидаги тамойилларда ўз ифодасини топган. Биринчи тавба – яъни олий ахлоқий сифатларга қайтиш, ҳалол лўқма (ваъра) – парҳез сақлаб такво бўлиб яшаш. Бу озик-овқат истеъмол қилишдаги парҳез эмас, балки шубҳали нарсалардан ўзини тийиш, кўнгил ман этган жамики нарсалардан сақланиш; иккинчиси – ғализ шаклларга бокмаслик, паст ҳимматни тарк этиш, ҳалол лўқма билан қаноатланиш; учинчиси – ўз касбидан топиб кун кўриш (Баҳоуддин Накшбанд тамойили); тўртинчиси шариятга риоя қилиш – барча яхши ва ёмон ҳодисалар, ишларни Худодан деб билиш, Парвардигорга суяниш; бешинчиси – тариқат одобини сақлаш; олтинчиси – барчадан ўзини кам деб билиш, камтарлик, ҳатто фарзандлари, хизматкорларига кўполлик қилмай, инсоний фазилатли муносабатда бўлиш; еттинчиси – чучук-ширин тилли бўлиш, дилозорлик қилмаслик; саккизинчиси – раҳмдил бўлиш; тўққизинчиси – саҳий бўлиш, ўнинчиси – мард бўлиш; ўн биринчиси – ҳалимлик, хушхўлқ бўлиш; ўн иккинчиси – рози-ризолик билан кун кўриш ва ўтказиш; ўн учинчиси – сабрли бўлиш, тоқат, чидам, қийинчиликлардан шикоят қилмаслик; ўн тўртинчиси – риёзат чекишдан кўркмаслик, Ҳақ йўлида тоат-

ибодат қилиш; ўн бешинчиси – хавф – қалбан ишонч, иймондан чиқмаслик, қалбдан қабоҳат кирларини кетказиш, нафс йўлидан чиқиб, Ҳақ розилигига кириш; ўн олтинчиси – хориқулотда ҳикматлар кўрсатиш[4,412-413].

Алишер Навоийнинг бу тасаввуфий ҳикматлари бугунги баркамол инсон тарбияси билан боғлиқлиги нимада, деган савол туғилади. Бу борада тадқиқотчи олим, жумладан, Бўри Зиёмуҳаммадовнинг фикр мулоҳазаларига таянган ҳолда Навоий санаб ўтган инсоний сифатлар бугунги кунда, яъни баркамол авлод тарбияси кун тартибига кўйилган шароитда ғоят катта маънавий-ахлоқий тарбияга эга бўлган ғоялардир. Масалан, тавба – одатдаги маъно билан бирга ёмон – бузук ишлардан қайтишни билдириб инсон руҳий шаклланишига қаратилган, ҳалол лукма ўз-ўзидан аёнки ҳаром йўллар билан топилган нарсаларга нисбатан муросасиз бўлиш, уларни истеймол қилмаслик, ҳалоллик бўлиб, одобнинг бир кўриниши сифатида тасвирланади, меҳнатсеварлик – ўзининг пешона тери даромида яшаш зарурлиги назарда тутилади, шариатга риоя қилишни олсак бугун жамиятимизда қарор топган қонун устуворлиги коцепцияси билан ҳам оҳанг, тариқат йўлини сақлаш, камтарлик, хушмуомалалик, сабрли ва чидамли бўлиш, бошқаларни ранжитмаслик, бошқаларга нисбатан раҳмдил бўлиш инсонпарварлик ғоясини ифодаласа, саҳийлик – инсон ҳаётини фаолияти давомида саҳоватли, бағри кенг мард бўлишлиги лозимлигини билдиради ва уларнинг мажмуаси баркамол инсон эгаллаши лозим бўлган одоб-ахлоқ меъёрларни, ҳислатларни қамраб олди. Мутафаккирнинг хориқулотда ҳислатлар кўрсатиш дегани, табиат ва жамиятдаги билимларни эгаллаб олиш маъносини англатиб, инсон билишга интилишини билдиради.

Баркамол инсонларни кўпайиши ижтимоий ҳаётнинг зарурий эҳтиёжи бўлиб, жамият равақини тезлаштиради, миллатнинг баркамоллиги учун асос яратади. Ўрта аср ижтимоий-фалсафий фикр тараққиётининг буюк мутафаккири

Абу Наср Фаробий айтганидек, - “Баркамолликнинг асосий мезони, жамият талабларига жавоб бера оладиган ва шу жамият учун хизмат қиладиган етук инсонлар”[4,46] дир. Улар шон-шухрат, мансаб, моддий бойлик кетидан қувмайди, моддий кийинчиликларга дуч келганда қаддини букмайди, тухмат-у фитналарга ишонмайди. Демак, ҳар қандай шум тақдир ва қисмат покиза, мард, маънавий баркамол инсон қалбини буза олмайди, балки мустаҳкамлайди, чиниктиради.

Маънавий баркамол инсонни тарбиялаш борасида Марказий Осиё мутафаккирларидан Абу Наср Фаробий “Фозил одамлар шахри” асари катта аҳамият касб этади. Фаробий ўз асарида салтанатни донишманд бошқариши зарурият эканлигини таъкидлаб, ҳукумат раҳбари ҳар жиҳатдан комил бўлиши ва қуйидаги ўн иккита туғма сифатларга эга бўлмоғи жоиз деб ҳисоблайди: “хушбичимлилик, фаҳм-фаросатлилик, ўтқир хотира, идроклилик, сўзга чечанлик, илмга чанқоклик, ҳар бир ишда меъёрни сақлай билиши, ҳалолликка муҳаббат ва ёлғонга нафрат, олийжаноблик, бойликка нафрат, адолатпарварлик, қатъийлик”[5,189] шулар жумласидандир. Кўриниб турибдики, халқимизнинг миллий ва исломий тафаккурида баркамол инсон ғояси, уни тарбиялаш жамият ва давлат учун ғоят муҳим эканлиги таъкидлаб келинган. Баркамол авлодни тарбиялаш учун булар муҳим маънавий-руҳий омиллар ҳисобланади ва бугунги кунда ўзининг ҳаётини аҳамиятини заррача ҳам йўқотгани йўқ, аксинча яна ҳам долзарблик касб этмоқда.

Баркамол инсонлар инсонпарварлик ғояларини акс эттирувчи кишиларнинг тимсоли сифатида ўз ҳаёт ва фаолиятида доимо ўз-ўзини назорат қилиб боради, шунингдек, ўз имкониятларидан тўлақонли фойдаланадилар. Бу эса ўз навбатида муайян тарихий даврни тақозо қилади. Бироқ, бу имкониятлардан ҳамма ҳам тўла фойдалана олмайди, чунки ҳар бир шахс ўзига хосликка эга бўлганлиги ва унинг руҳиятида эҳтиёж билан имконият

ўртасида муайян қарама-қаршиликлар мавжудлиги сабабли улар ўртасида тенглик аломатларини қўйиб бўлмайди.

Баркамол авлод тарбияси тўғрисидаги мулоҳазалар идеал шароитни акс эттиришга қаратилганлигини таъкидлаб ўтиш жоиз. Бироқ реалликдан узоқлашиш унга эришиш имкониятини мавҳумлаштиради, инсон реал ҳаётда ўзини ўзи кашф қилиш, ўзини рўёбга чиқариш, қулай шарт-шароитларни яратиш орқалигина юксак даражага эришса бўлади. Зеро баркамолликка қўйиладиган тарбиявий талаблар даражаси ва мезонларни ҳаётийлаштириш орқали баркамол инсонни шакллантириш мумкин. Баркамолликнинг қирраларидан бири – миллий ифтихордир. Миллатнинг асрлар давомида яратиб келган моддий ва маънавий бойликлари бўлган анъана ва урф-одатлари, одоб-ахлоқи, турмуш тарзи, юксак маънавияти миллий ғурур ва миллий ифтихор асосини ташкил этади.

Миллий ғурур ва миллий ифтихор ҳар бир миллатнинг миллий ғоясини ўзагини ташкил этади. Мустақиллик шарофати билан миллий ғурур ва миллий онг шаклланди, балки халқимизни бунёдкорликка сафарбар этувчи буюк ғоявий кучга айланди. Миллий ғурурни шаклланиши ва амалиётга чиқиши қатор объектив ва субъектив омилларга асосланади. Булар миллатни жаҳон тарихида ва ҳозирги жаҳон ҳамжамиятида тутган ўрни ва роли, дунё илм-фани тараққиётига қўшган ҳиссаси, тарихий, маданий маърифий мероси, муқаддас ислом дини ривожига қўшган бебаҳо хизмати, ер усти ва ости бойликлари, асрлар оша бой ўз маданияти ва маънавиятини безавол асраб келиши кабилардан иборат.

Бу жараёнда илм ва маърифатнинг ўрни ҳам бекиёсдир. Илм-у маърифат, таълим-тарбия жамият тараққиётини белгилайдиган энг қудратли омиллардандир. Таълим – назарий ҳиммат эзгуликка ўргатса, тарбия – эзгу ахлоқий

сифатларга ўргатади. Олий ахлоқий фазилатлар инсон хатти-ҳаракатида намоён бўлувчи билимдонлик, донолик ва кўпчилик мақсадларни ўз шахсий мақсадларидан юқори қўйиш, ҳаракатга, муҳаббатга, юксакликка интилиш, адолатни севишдир.

Бугунги кунда жамият аъзолари эгаллаган билим даражаси, миқдори, мазкур билимни тарқатиш, ўзлаштириш, қайта ишлаш ва янги билим ишлаб чиқариш имкониятлари маданият тараққиётини белгиловчи асосий мезондир. Билим ва таълим инсониятни бирлаштирувчи омил бўлиб, ҳар қандай модернизация ёндашувнинг зарурий компоненти.

ХУЛОСА (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Билим – шахснинг зарурий таркибий қисми бўлиб, у инсонни ўқиши ва таълим олишида ёрдам беради ва мустақилликка бўлган интилишини ривожлантиради. Билимли бўлиш юксак бахт, баркамоллик ва қадр-қиммат, эътиборга лойиклик билан тенглаштирилади, яъни “одоб-ахлоқ, тақводорлик, фаолиятлилик, ижтимоий қадриятлардан ҳеч қайсиси “билим”дек эътиборга эга эмас”[6,235]. Ҳақиқатан ҳам барча ижтимоий қадриятлар орасида билимга бўлган муносабат юксак бўлиб, инсоннинг жамиятдаги мавқеи, унинг баркамоллиги бевосита билимга боғлиқдир. Бу эса бугун таълим-тарбия ва маданият системасини тубдан ислоҳ қилишни тақозо этади. Чунки айнан билимдон ва юқори маънавий баркамоллик жамиятнинг бахт-саодати йўлида хизмат қилиш имконини беради. Иккинчидан, ақлий ва маънавий салоҳиятни ривожлантириш яна бир узлуксиз таълим ҳисобланади. Ўта ўқимишли, руҳан бардам ва жисмонан бақувват кишиларгина истиклол ва тараққиёт йўлини босиб ўта оладилар. Учинчидан, бизнинг вазифамиз, баркамол авлод тарбиясида авваламбор мана шу маънавиятимиз сарчашмаларини ва қолаверса аждодларимизнинг бой анъаналарини давом эттиришдир.

АДАБИЁТ ВА МАНБАЛАР РЎЙХАТИ
(ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Тарбия. Энциклопедия. –Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат нашриёти. 2010. –Б. 4.
2. Каримов И.А. Она юртимиз бахт-у икболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. Тошкент: Ўзбекистон НМИУ. 2015. –Б. 243, 249, 267.
3. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Бахтиёр оила. –Тошкент: ҲИЛОЛ-НАШР. 2015. –Б. 339.
4. Зиёмуҳаммадов Б., Исмоилов Ф. Баркамол авлодни вояга етказиш сирлари. – Тошкент: Сано-стандарт. 2011. –Б. 46, 412-413.
5. Заковат дурдоналари. 100 мумтоз файласуф. –Тошкент: Янги аср авлоди. 2015. –Б. 189.
6. Роузенталь Ф. Торжество знания. –Москва: 1978. – С. 235.